

Dr ZLATKO ISAKOVIĆ

Elite i mase u posrednom ratu

Jedno od najznačajnijih pitanja u okviru problematike posrednog (specijalnog) rata, vezano je za ulogu elita i širokih narodnih masa u pojedinim društvima. S obzirom na idejno-politički pristup i razvoj konkretne situacije, u centru pažnje teoretičara i posmatrača može biti jedna ili druga društvena grupa, ali su u teoriji retki pokušaji da se ovi pojmovi definišu ili bar odrede osnovni elementi koji opredeljuju naučno poimanje elite i mase (ne uzimajući u obzir ona pežorativna značenja ova dva termina, česta u svakodnevnom govoru).

Na ovom mestu čini se celishodnim napomenuti da je reč o dve društvene grupe koje se razlikuju u prvom redu po mestu u raspodeli društvene moći i po broju pripadnika grupe. Posebno u društvima u kojima vladaju nedemokratski, totalitarni i slični režimi, elite su malobrojne, ali vrlo moćne; i obrnuto — mase, kako to sama reč kaže, karakteriše velika populacija, a faktički (ponekad i formalno) mali uticaj na vršenje vlasti i uopšte na najznačajnije društvene procese i pojave.

Naravno, taj odnos ne mora biti nepromenljiv. Zato, pri naučnoj obradi treba voditi računa o istorijskom trenutku koji se posmatra (na primer, da li je reč o periodu revolucionarnih promena u društvu ili o periodu posle izvršenja takvih promena, da li o periodu koji prethodi parlamentarnim ili predsedničkim izborima ili koji nastaje po njihovom završetku i slično). Isto tako, treba imati na umu i činjenicu da između ovih društvenih grupa po pravilu postoji (iako

otežana, a time i ograničena) personalna fluktuacija, odnosno da je u određenim situacijama moguć prelazak pojedinaca, pa i čitavih grupa iz elite u masu i obrnuto.

I pored svega rečenog, ne može se prenebregnuti utisak da je reč o pojmovima koji su svima poznati, a retko ko je spreman da ih preciznije definiše. Sličnost koja postoji sa marksističkom klasnom podelom društvene strukture je očigledna, ali ne postoji i potpuna podudarnost. Društvena elita je, po pravilu, uži pojam od pojma vladajuće klase, ali obuhvata i određene društvene slojeve koji u skladu s Lenjinovom definicijom klase ne bi mogli biti posmatrani kao pripadnici te klase (ovo se u prvom redu odnosi na inteligenciju ili, preciznije, na onaj njen deo koji se u anglosaksonskim zemljama naziva »stvaraooci javnog mnjenja«). Takođe, može se govoriti i o elitama društvenih slojeva i grupa koji — prema društvenoj moći kojom raspolažu — objektivno ne mogu biti ubrajani u društvenu elitu i slično.

Masa građana jednog društva mogla bi se najlakše odrediti negativno, kao skup onih koji ne pripadaju eliti, ali to nije dovoljno precizno određenje. Može se zaključiti da ne bi uspeo ni svaki drugi pokušaj preciznijeg određivanja ovog pojma, ukoliko se prethodno ne reši pitanje kvantifikovanja društvene moći, koje je usko vezano za širi kompleks problema kvantifikacije (a na osnovu nje i kvalifikacije) društvenih pojava, procesa i odnosa. Ipak, uz sav navedeni relativizam pojmova, a stoga i termina društvena elita i masa, čini se da je njihova teorijska upotreba neophodna, i to takvih kakvi jesu. To zahteva već dostignuti stepen razvoja teorije i prakse posrednog (specijalnog) ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima. Sve očiglednije se ispoljava težnja protagonista posrednog ratovanja da psihičkom silom, odnosno prinudom u širem smislu te reči, radi uspostavljanja ili održavanja dominacije nad pojedinim nerazvijenim zemljama deluju i prema eliti i prema masi, i to postupcima koji su prilagođeni društvenom položaju i pogledu na svet obe ove društvene grupe. Pri tom se ovi društveni subjekti cepaju na uže celine, grupe i podgrupe, koordinira se njihovo ponašanje ili se suprotstavljaju jedni drugima i na taj način stvara vrlo komplikovana kombinatorika.

Elita ima prednost ukoliko se posmatra njen udeo u društvenoj moći, a masa ukoliko se meri populacija društvenih grupa. U slučajevima veće zaoštrenosti društvenih, posebno klasnih, protivrečnosti, može doći do obrta u kome moć dospeva u ruke brojnijih ili bar do njihovog pokušaja da to ostvare. Uklapanja u takve, u manjoj

ili većoj meri autohtone procese u društvu može predstavljati izazov za spoljne sile koje teže da zaštite svoje ekonomske i političke interese u odnosu na tu zemlju. Naravno, ovakva gruba skica ima kao osnovnu manu sopstvenu preveliku uopštenost, a time i nedovoljnu praktičnu primenljivost. Stoga se čini potrebnim raščlanjivanje materije, u prvom redu u skladu sa specifičnostima položaja i delovanja društvenih grupa o kojima je reč.

1. *Elita kao neposredni objekt vođenja posrednog rata*

Ma kako pojam *elite* bio rastegljiv i specifično shvatan u gotovo svakom društvu, čini se da se mogu izdvojiti određene karakteristike koje su elitama zajedničke. Među najznačajnije karakteristike svakako spada »tendencija elita da monopoliziraju društvenu moć«, koja je »prilično izražena i u vladajućih i u nevladajućih elita«, kao i stvaranje »elitističke psihologije«. Po mišljenju profesora M. Zvonarevića, glavni lek protiv ovih negativnih posledica postojanja elita je široko omogućavanje ulaska svim sposobnim ljudima u nevladajuće (profesionalne) elite i u deprofesionalizaciju politike; odnosno u doslednoj socijalnoj rotaciji (za vladajuće, političke elite).¹ Činjenica da se radi o društvenim grupama koje imaju u rukama, u većoj ili manjoj meri, monopolisanu društvenu moć (odnosno vlast) omogućuje im i zloupotrebu društvenog položaja koji zauzimaju, uključujući i mogućnost da arbitarno utvrđuju da li su mase građana te zemlje »zavedene i manipulisane« iz inostranstva ili nisu i slično.² Slična zloupotreba je moguća i pri proglašavanju stanja ratne opasnosti, pa i započinjanja osvajачkih pohoda čiji povodi su inscenirani (Hitler je to koristio u nekoliko navrata).

Međutim, tim se odgovor na pitanje o ulozi elita u posrednom ratu u savremenim međunarodnim odnosima ne iscrpljuje, jer je osvetljena samo jedna strana. Druga strana vezana je kako za mogućnosti da elita zloupotrebi monopolisanu vlast (dakle, slično prvoj, već prikazanoj) tako i za mogućnosti njenog povezivanja u međunarodnim odnosima — sa sociološki, a i politički posmatrano — u osnovi srodnim inostranim društvenim grupama. U okviru ovog procesa povezivanja često se stvaraju odnosi nadređenosti i podređenosti

¹ M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1976, str. 500—501.

² O tome vidi detaljnije: V. Dimitrijević, *Specijalni rat — terminologija i suština*, »Vojno delo« br. 1/83, str. 80—90.

ili preciznije rečeno zavisnosti elite jedne od elite druge zemlje i na taj način dolazi do uspostavljanja i očuvanja dominacije u odnosima između tih zemalja. Pri tome, razvoj istorijskih događaja i okolnosti može biti naročito značajan.

Tako, na primer, u procesu dekolonizacije — duge i mukotrpne borbe potlačenih naroda za slobodu i međunarodnu ravnopravnost — vladajuće elite kolonijalnih sila su težile da iz kolonija izvuku što više neposredne ekonomske koristi i da u njima osiguraju svoje ekonomske i političke interese i posle sticanja nezavisnosti. U tom cilju, često je pospešivan inače objektivno uslovljen proces stvaranja sloja nacionalne elite, kome je prepuštena vlast nakon odlaska kolonizatora. Na taj način je ovaj društveni sloj ustoličavan kao vladajuća, po pravilu, buržoaska klasa. To je bilo preduzimano pod pretpostavkom da će ova elita biti makar i iz najužih klasnih interesa, objektivno i subjektivno, opredeljena za saradnju za bivšim gospodarima.³ Tim više što je kolonijalna vladavina često ostavljala u nasleđe novopečenim vlastodržcima mnoge protivrečnosti i antagonizme, kako u unutrašnjem životu tako i u odnosima sa susedima. Tu se, po pravilu, mogu naći krajnja beda i preterana raskoš, nepismenost i elitistička psihologija, državne granice crtane lenjirima (bez obzira na plemenske, etničke i druge specifičnosti stanovništva), pretenzije različitih plemena, porodica, verskih ili političkih grupa na vladavinu. Sve to izaziva često dugotrajne i iscrpljujuće političke i oružane sukobe (građanske ratove), ali i one međunarodne, koji neretko predstavljaju i opasnost po mir u regionu, pa i u svetu.

Seme razdora koje su ostavili kolonijalni gospodari u stanju je da trajno destabilizuje mlade i, po pravilu, ekonomski nerazvijene društvene i državne organizacije bivših kolonija. Zbog neprestanog materijalnog i duhovnog iscrpljivanja u unutrašnjim i susedskim sukobima njihovi vladajući krugovi bivaju »objektivno« dovedeni u situaciju da se obrate za pomoć dojučerašnjim kolonijalnim gospodarima ili neokolonijalnim silama. Da li će se obratiti bivšoj metropoli ili nekoj drugoj sili, to u krajnjoj liniji i nema većeg značaja, jer se u svakom slučaju uspostavlja istorodni mehanizam u međusobnim odnosima. Treba napomenuti da dve supersile nisu bile i kolonijalne velesile, pa prema zemljama »trećeg sveta«, po pravilu, ne mogu da koriste pomenute prednosti kolonijalista, osim u slučaju preuzimanja uloge dominatora od neke bivše kolonijalne sile.⁴ Stoga su supersile

³ U pitanju su ljudi školovani, po pravilu, u školama kolonizatora, vaspitavani da je njihova nacionalna kultura manje vredna u odnosu na kulturu metropole i slično.

⁴ Tako su SAD ulogu dominatora u odnosu na južni deo Vijetnama preuzele od Francuske, kada se ona povukla iz ove zemlje.

»prinudene« na vođenje daleko aktivnije politike — u najširem smislu te reči — prema zemljama »trećeg sveta« radi uspostavljanja dominacije. Međutim, ova dominacija — kada se jednom uspostavi — teško se razlikuje od one koja ima pomenute istorijske osnove. U oba slučaja posle više paketa pomoći, njen primalac postaje zavisan od davaoca. Zapravo, primalac se »odjednom« suočava sa dilemom: nastaviti sa primanjem pomoći pod čijim uticajem se privreda, policija i vojska sve više formiraju kao komplement bivše metropole (ponekad i kao njeno oruđe — žandar), pa i kao gruba kopija odgovarajućih struktura zemlje davaoca te pomoći;⁵ ili prestati s daljim primanjem pomoći, u kom slučaju režimu prethodi krah, svedeno da li spolja ili iz sopstvene zemlje. To je situacija u kojoj čovek misli da radi po sopstvenom ubeđenju i po svojoj volji a, u stvari, naveden je mnogim »objektivnim okolnostima« da se ponaša u skladu sa voljom drugoga. U ovom slučaju, društvena elita predstavlja posrednika u procesu primene strategije posrednog nastupanja prema državi i društvu na čijem čelu se nalazi.

2. Uloga masa u posrednom ratu

Mehanizam stvaranja ovakve zavisnosti je u toj meri razuđen da bi samo nabranje njegovih osnovnih komponenti oduzelo mnogo vremena i prostora. Ipak, ilustracije radi, treba pomenuti primer Čilea koji je karakterističan. Američke transnacionalne korporacije su, recimo, do 1973. godine, uložile ogromna sredstva u proizvodnju bakra u Čileu i tako stekle gotovo potpunu kontrolu nad ovom privrednom granom.⁶ Bakar je postao najznačajniji izvozni proizvod, tako da se Čile mogao smatrati monokulturnim izvoznikom.⁷ Finansijska sredstva dobijena od izvoza bakra umnogome su uslovljavala normalno funkcionisanje dobrog dela privrede, a posebno proizvodnje ovog metala. Neposredno pre dolaska predsednika Allendea na vlast, cena bakra je iznosila 750 funti za tonu, da bi zatim vrtoglavo pala na 450 funti za tonu, jer je američka vlada u to vreme iznela

⁵ U ovom slučaju, reč pomoć ima značenje eufemizma, jer se njen konačni rezultat sastoji u pretvaranju zemlje primaoca u ekonomski, politički i vojni privesak bivše metropole, a zavisnost tog priveska može se slobodnije uporediti sa onom koju uživao je prema snabdevaču.

⁶ Za vreme četrdesetogodišnje eksploatacije bakra u Čileu, ove korporacije su »izvukle« profit od 4 milijarde dolara.

⁷ Bakar je u ukupnom čileanskom izvozu dostigao učešće od 80% a proizvodnja u ovoj zemlji dostigla je obim od jedne trećine proizvodnje ovog metala u svetu. Vidi detaljnije: D. Popović, *Zašto je ubijen Allende*, »Sloboda«, Beograd 1974, str. 142.

svoje stratezijske rezerve ovog metala na svetsko tržište povećavajući ponudu u odnosu na trenutnu tražnju. Time su i prihodi Čilea od izvoza bakra smanjeni u istoj srazmeri. Istovremeno, čileanskoj privredi je zadato još nekoliko udaraca; obustavljene su isporuke rezervnih delova za transportna sredstva iz SAD, podsticano je veliko odlivanje stranog kapitala a sprečavan njegov priliv itd. Sve je to privredu, a i društvo u celini, dovelo u haotično stanje: izbijale su demonstracije i štrajkovi nezadovoljnih radnika (rudara) i sitne buržoazije (auto-prevoznika i drugih). Od vlade je traženo da omogući normalno funkcionisanje privrede, a to je bilo moguće samo po cenu odustajanja od nacionalizacije imovine transnacionalnih korporacija u zemlji, na šta Aljende i njegovi saradnici nisu bili spremni.

Pored toga, prema podacima Čerčovog senatskog komiteta za obaveštajnu delatnost, CIA je u periodu od 1963. do 1973. godine »uložila u razvoj političke situacije« u Čileu oko 13,400.000 dolara, od čega za sprečavanje izbora i svrgavanje predsednika Aljendea oko 8,000.000 dolara.⁸

Najzad, cela operacija obaranja s vlasti S. Aljendea »krunisana« je njegovim ubistvom. Ni radnička klasa, a naravno, ni čileanska buržoaska opozicija nisu ni prstom maknuli da spasu Aljendea političke i fizičke smrti. Njegova tragična sudbina je postala sredstvo za zastrašivanje eventualnih budućih političara koji se »drznu« da ugroze severnoamerički kapital u Latinskoj Americi, pa i u celom svetu, a za ohrabrenje desnice i kapitala, koji na ovom kontinentu već decenijama naizmenično trpe poraze i postižu uspehe.

U datom kontekstu nameću se sledeća pitanja: da li bi rudari u nacionalizovanim čileanskim rudnicima štrajkovali protiv vlade S. Aljendea da su bili svesni da ovi njihovi postupci predstavljaju uvod u zavođenje u ovoj zemlji jedne od najkrućih diktatura koje poznaje savremeni svet; da li bi i čileanski vojnici ustali protiv Aljendea i likvidirali ga da su bili svesni činjenice da na taj način izlažu zemlju na milost i nemilost fašističkih ugnjetača i strane ekonomske i političke dominacije; da li bi ostale zemlje koje čine međunarodnu zajednicu skrštenih ruku posmatrale »čudno« kretanje cena bakra na međunarodnom tržištu da se odmah javila pretpostavka o nepo-

⁸ T. G. Fian i dr. (ed.). *The Intelligence Community*, R. R. Bawker Company, New York and London, 1977, str. 762—767. I prema podacima koje iznose N. Chomski i E. S. Herman, CIA se bavila organizovanjem i finansiranjem demonstracija protiv vlade S. Aljendea. (N. Chomski and E. S. Herman, *The Washington Connection And Third World Facism*, »The Political Economy of Human Rights«, Vol. I, South End Press, Boston, 1979, str. 50—51).

srednoj vezi ovog kretanja sa političkim događajima u Čileu i planovima američkih kompanija i vlade vezanim za vladu ove zemlje.

Očigledno je da *nesvesnost* predstavlja zajedničku karakteristiku odgovora na sva tri navedena pitanja, a iz nje — u kontekstu sumarno prikazane situacije — proizlazi i verovatno jedini logično ispravan odgovor: čileanski vojnici i radnici, pa i znatan deo međunarodnog javnog mnjenja, u momentu odvijanja navedenih događaja, bili su, najverovatnije, ubeđeni da se ponašaju onako kako im nalaže njihov interes, a na toj osnovi i njihova volja. Rudari su digli glavu protiv režima koji se deklariseo kao socijalistički a, sa njihovog stanovišta, samo je »uskočio u sedlo u kome su do tada sedeli strani i domaći eksploatatori«, nastavljajući sa politikom niskih nadnica ili, u najboljem slučaju, koji je »nesposoban da skuplje proda rudu koju oni »kopaju«, te zbog toga oni i njihove porodice moraju da trpe nemaštinu. Vojnici (oni s puškom u ruci) prethodno temeljno indoktrinirani da je »komunizam neprijatelj broj jedan njihove zemlje«, izvršavali su naređenja generala Pinočea, smatrajući da spasavaju otadžbinu, a ne da je izdaju. Miroljubive snage međunarodne zajednice nisu ozbiljno ni pravovremeno shvatile reči upozorenja S. Aljendea koje je pred svoju smrt uputio svetu sa govornice Generalne skupštine OUN.

3. Posredni rat — rat budućnosti

Ono što će u budućnosti umnogome podgrevati ambicije stratega posrednog ratovanja je činjenica da svaki od njih nalazi neko — pravno, političko i moralno — opravdanje u kontekstu blokovskih suprotnosti i sukoba. Treba se setiti činjenice, recimo, da tadašnji američki predsednik Nikson nije nateran da podnese ostavku zbog svrgavanja legalne vlade Čilea, nego zbog prisluškivanja konkurenata (demokrat) na sledećim izborima.

Na žalost, ovo nije prvi ni poslednji primer uspešnog vođenja posrednog rata protiv nezavisnih i suverenih zemalja. U istorijskoj retrospektivi, Hitler se najefikasnije služio »petom kolonom« pripremajući se za vođenje svetskog rata. Upravo zato nije hteo da bilo s kim deli uspeh, pa čak ni sa tako odanim saveznicima kao što su

⁹ Vidi detaljnije: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, JLZ, Zagreb 1969, tom V, str. 24; S. Andrassy, *Međunarodno pravo*, »Školska knjiga«, Zagreb 1976, str. 101.

bili ekstremni slovački nacionalisti u Čehoslovačkoj⁹ ili folksdojčeri u Jugoslaviji, koje je legalno obučavao i »usmeravao« preko Verkehrsburoa u Beogradu.¹⁰ Posle drugog svetskog rata, uočene su opasnosti koje svetski rat, pa i drugi oružani sukobi, nose za svoje protagoniste, posebno u uslovima postojanja oružja za masovno uništavanje. U tim uslovima — a zahvaljujući usavršavanju sredstava i medija za propagandno delovanje, ekonomskoj, tehnološkoj i kulturnoj međuzavisnosti zemalja u svetu i stalnom tehničkom usavršavanju oružja i opreme za preduzimanje terorističkih akata — posredni (specijalni) rat nametnuo se kao pogodna zamena za otvorene oružane sukobe, odnosno za agresiju ili oružanu intervenciju.

Pa ipak, postoje teorijske sumnje u mogućnost da se čoveku i narodu nametne određeno ponašanje bez postojanja njegove svesti o prinudnom delovanju na njegovu psihu. Tri su razloga koji na to utiču: *prvo*, još nisu izvodljiva odgovarajuća naučno-empirijska, sociološka, psihološka i politikološka istraživanja upravo u onim zemljama kojima je posrednim ratom nametnuta dominacija stranih sila (to će, verovatno i po prestanku dominacije, još dugo biti tajna koja se ne iznosi u javnost); *drugo*, zbog relativno male efikasnosti sredstava i postupaka za vođenje posrednog rata, usled čega su izvedene operacije ovog tipa — u poređenju sa brojem oružanih sukoba u periodu posle drugog svetskog rata — ipak još uvek malobrojne i *treće*, u poređenju sa tragovima, odnosno dokazima o vođenju oružane agresije (ranjeni i mrtvi ljudi, uništena materijalna dobra) dokazi o vođenju posrednog rata su teže uočljivi, osim u slučaju terorističkih akata, i uglavnom su posredne prirode (napisi objavljeni u sredstvima javnog informisanja, sećanja učesnika, knjigovodstvene evidencije, radio i filmske emisije i slično) te stoga mogu biti, s jedne strane, relativno lako osporavani, a s druge, i sami mogu biti »namešteni«, »frizirani« i na druge načine sadržinski i formalno falsifikovani.

Uz sve to, može se pretpostaviti verovatan prodor nauke i u ovu oblast, na osnovu čega se mogu iskristalisati pouzdaniji empirijski naučni pokazatelji nepostojanja indoktrinacije, odnosno doktrinarnosti određenog lica ili grupe ljudi. Tada ocena pravog stanja neće biti samo u rukama elite političke, birokratske, tehnokratske, intelektualne i druge. Takođe, razvojem naučno-obrazovne i informativne delatnosti i odgovarajućih informativnih medija u celini, kao i u pro-

¹⁰ Detaljnije: M. Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, »Kultura«, Beograd 1956, knjiga II, str. 530—535.

cesu čovekovog razotuđenja (u prvom redu u procesu rada, a zatim i u odnosima u društvenoj nadgradnji), smanjivaće se »tamne mrlje« podsvesti u čovekovoj psihi u korist svesti, odnosno narastaće njegove sposobnosti za racionalno ponašanje, a smanjivaće se one sfere koje se u propagandnom delovanju u najširem smislu koriste za modifikovanje njegovog ponašanja ili ponašanja društvene grupe, pa i društva i celini, bez istovremenog postojanja individualne, grupne pa i društvene svesti o toj činjenici.¹¹

¹¹ Reč je ne samo o verbalnoj i vizuelnoj propagandi, nego i o tzv. propagandnim postupcima izvedenim ekonomskim, političkim i specifičnim fizičko-prinudnim postupcima (terorizam, demonstracije sile i sl.).